

LARS HERTZBERG

von Wright om Wittgensteins förhållande till sin tid

Ett referat av Cora Diamonds von Wright-föreläsning

I sin essä ”Wittgenstein och det tjugonde århundradet” skrev von Wright:

”Jag ville ställa Wittgenstein i relation till ett förhärskande opinionsklimat eller en kulturell situation, till något som också kunde kallas en tids anda eller stämning. Jag har en gång tidigare gjort ett försök i samma riktning. Här ville jag följa upp det med reflexioner om hur Wittgensteins förkastelsedom över den samtida västerländska civilisationen återspeglar en grundläggande attityd hos honom till livet och hur denna attityd präglar såväl hans tidigare som hans senare filosofiska arbeten.”¹

Detta citat var utgångspunkten för en föreläsning Cora Diamond höll den 18 maj 2016 i Helsingfors. Diamond är professor emerita vid University of Virginia, och känd för sin forskning i filosofisk logik, moralfilosofi och Wittgensteins filosofi, bland annat i boken *The Realistic Spirit*. Rubriken för hennes föreläsning – den tredje von Wright-föreläsningen – var ”Von Wright on Wittgenstein in relation to his times”. Jag vill här ge ett kort referat av hennes föreläsning. Hennes framställning är rik och nyanserad – här kan jag bara återge dess huvuddrag.

Diamond inledde med att instämma med von Wright. Liksom han anser hon att avståndstagandet från den samtida civilisationen var ett genomgående drag i Wittgensteins tänkande. Å andra sidan hävdade hon att frågan om Wittgensteins hållning vid tiden för hans ungdomsverk *Tractatus Logico-Philosophicus* och ända fram till början av 1930-talet var mera sammansatt än von Wright förutsatte. Det fanns i själva verket spänningar i Wittgensteins filosofisyn under denna tid, spänningar som upplöstes i hans senare tänkande. Dessa spänningar var föreläsningens centrala tema.

I sin senare filosofi underströk Wittgenstein den djupa skillnaden mellan en filosofisk och en vetenskaplig undersökning. Det innebar tre saker: för det första kan det inte finnas några *övertäckningar* eller *upptäckter* i filosofin, för det andra har filosofin inte behov av att skapa *teorier*, utan dess mål är att uppnå klarhet kring filosofiska problem, för det tredje är det inte filosofins uppgift att *förklara* något, endast att beskriva. Härigenom markerade han sitt avståndstagande från den filosofisyn som var förhärskande inom den analytiska traditionen, och som företrädades bland annat av Bertrand Russell och Rudolf Carnap: enligt deras uppfattning var filosofin en

vetenskap som utvecklades sida vid sida och i samarbete med naturvetenskaperna.

Redan i *Tractatus* bekände sig Wittgenstein till detta synsätt: filosofin är, menade han, en verksamhet, inte en lära; den är en kritik av språket; den är beskrivande, inte förklarande. Men i själva genomförandet var han inte dessa övertygelser trogen. Han verkar ha varit blind för spänningarna mellan hans filosofisyn och bokens målsättningar. Längre fram blev han medveten om dem: i ett samtal med Friedrich Waismann 1931, efter sin återkomst till filosofin², sade Wittgenstein att ett allvarligt misstag genomsyrar *Tractatus*, nämligen idén att det finns filosofiska frågor som väntar på att lösas genom en framtida upptäckt. Han hade trott att elementarsatserna skulle kunna specificeras – *längre fram*.³ Han tillade att han först nyligen hade överunnit detta misstag. Han hade själv i ett manuskript till *Tractatus* skrivit att svaren på filosofiska frågor aldrig får vara överraskande, att *man inte gör upptäckter i filosofin*. Men han hade inte klart förstått detta, sade han, utan hade gått emot denna övertygelse.

I *Tractatus* hade Wittgenstein föreställningen att man kan undersöka uttryckens väsen genom att klarlägga vad alla uttryck som utträttar detsamma har gemensamt, dvs genom att skilja åt det som är väsentligt för uttrycket och det som är tillfälligt. Detta leder fram till frågan om satsens väsen: vad är det som sätter en sats i stånd att utträta sin logiska funktion? Hur lyckas satsen med att säga att något är fallet? Vad Wittgenstein inte insåg – även om han inte erkände det – var att han genom att ställa denna fråga efterlyste en *teori* om satsen. Men att skapa teorier, hade han deklarerat, hör inte till filosofins uppgifter.

Wittgensteins tankar i *Tractatus* befann sig också i spänning med hans övertygelse att filosofins tillväggångssätt skiljer sig från vetenskapens genom att filosofin bara beskriver och inte levererar förklaringar. I själva verket innehöll *Tractatus* ett slags kvasi-vetenskapliga förklaringar, till exempel idén om satsen som bild.

Vi ställs här inför en av de helt centrala motsättningarna mellan Wittgensteins tidigare och senare filosofi, som är förbunden med hans senare idé att tingens bekanta, vardagliga aspekter är osynliga för oss när vi filosoferar – trots att just dessa aspekter skulle vara värdefulla för vår undersökning. Wittgenstein ansåg tidigare att *vad vi har behov av inom filosofin är något som inte kan urskiljas på språkets yta*. På ytan finns en oerhörd mångfald, och det innebär att de betydelsefulla logiska strukturerna är dolda. Där finns bara detta *bråte*, detta värdelösa stoff. Filosofin måste röja undan bråtet för att komma åt språkets verkliga logiska strukturer.

På den här punkten, säger Diamond, skiljer sig hennes uppfattning från von Wrights. Enligt von Wright var Wittgenstein ute efter ett *rent* språk, språket i dess rena och oförfalskade form. Enligt hennes uppfattning var Wittgenstein däremot ute efter *ett sätt att betrakta logiken och språket* där vi rensar bort det oväsentliga. Av denna anledning anser hon också, till skillnad från von Wright, att Wittgenstein⁴ genom sin syn på kontrasten

mellan logikens rena begrepp och de begreppsliga verktyg vi använder i vardagligt tal – en kontrast som var central för Frege och Russell – kan anses vara en analytisk filosof.

Liknande spänningar framträdde ännu i de två versioner av förordet till en planerad bok han skrev 1930, efter att han hade börjat revidera tankarna i *Tractatus*. Wittgensteins antagonism mot tidens framstegsoptimism och mot filosofer som Carnap, som ansåg att filosofin är i takt med denna framstegstro, blir där explicit. Wittgenstein skriver:

”Denna anda är, tror jag, en annan än andan i den europeiska och amerikanska civilisationens huvudström. Andan i denna civilisation, som kommer till uttryck i vår tids industri, arkitektur, musik, fascism och socialism, tycks författaren främmande och osympatisk. [...]

Vår civilisation karakteriseras av ordet 'framsteg'. Framsteget är dess form [...] Dess verksamhet består i att konstruera en allt mera komplicerad struktur. [...]

Det intresserar mig inte att uppföra en byggnad, utan att ha grunderna för de möjliga byggnaderna genomskinliga framför mig.

Mitt syfte är alltså ett annat än vetenskapsmännens, och min tankerörelse annorlunda än deras.”⁵

Vad försiggår här? frågar Diamond. Wittgensteins sätt att formulera sitt förhållningssätt är dubbeltydigt. *Han* är upptagen av frågan om världens väsen, han försöker inte fatta världen i dess mångfald, men det betyder att de två förorden, sett ur en synvinkel, blickar tillbaka mot *Tractatus*, mot dess inriktning på essens i stället för mångfald, vilket innebär att filosofin uppdragar det som ligger dolt. Denna idé försvinner inte med ens när Wittgenstein återvänder till filosofin 1929. Men förorden kan också läsas på ett sätt som förbinder dem med Wittgensteins nya tankar i det manuskript som förordet är avsett att introducera: med idén att filosofin befattar sig med saker som inte är dolda utan som ligger i öppen dag. Wittgenstein skriver: ”I min förra bok presenteras problemens lösning inte på ett tillräckligt hemvävt sätt; det förefaller som om det krävdes upptäckter för att lösa våra problem, och det hela uttrycks inte tillräckligt i formen av grammatiska truismer⁶ om vanliga sätt att tala.”

I ett av förorden skriver Wittgenstein att *mångfald* är något ytligt. Det här var en uppfattning han helt förkastade under 1930-talet. I sina föreläsningar 1933–34 som utgavs under titeln *Blå boken* sade han att den undersökningslinje han föreslog var svår för oss att följa på grund av vår ”trängtan efter allmängiltighet”, och han talade om ”vår ringaktning för det enskilda fallet”, och sade att det som olika fall har gemensamt inte behöver ha ett särskilt intresse för oss.⁷ I ett manuskript från 1936 skrev han: ”Tänkande är inte en sak utan många olika saker.”

En central idé i Wittgensteins senare tänkande var att den nivå på vilken det existerar allt slags mångfald i själva verket är den nivå på vilken det som är väsentligt för logiken befinner sig – *om bara vi lyckas få syn på det*.

otteita ajasta

Det är *denna* insikt som hjälper Wittgenstein att bedriva filosofi på det sätt han ständigt hade strävat efter att göra: *en filosofi som inte är beroende av att uppdaga saker*. När han i utkastet till förord hade uttryckt sin motvilja mot moderniteten hade han fortfarande tänkt sig att det handlade om att komma förbi tingens mångfald till det väsentliga. Den *senare* insikten att det som tillhör språkets och tänkandets väsen är det som visar sig i fenomenens mångfald, om man betraktar den rätt – detta är i själva verket ett avsteg från hans sätt att i förorden från 1930 kontrastera framstegets anda med andan i hans eget arbete.

Så när von Wright säger att Wittgenstein aldrig ändrade sin grundläggande livshållning är detta sant på en nivå, men inte alltigenom sant: det konkreta uttrycket för denna livshållning förändrades på ett avgörande sätt, och likaså hans insikt i hur hoptrasslat hans eget tänkande var med tidens tänkesätt – ett beroende som kom till uttryck i spänningarna i *Tractatus*.

Noter & Litteratur

- 1 *Essäer om Wittgenstein*. Red. Lars Herzberg. Thales, Stockholm 1992, 271.
- 2 Wittgenstein lämnade filosofin och blev bosatt i Österrike efter att ha publicerat *Tractatus* (1921). Han återupptog filosofin och återvände till Cambridge i slutet av 1929. Nu vidtog en utvecklig som resulterade i vad som brukar kallas Wittgensteins senare filosofi, vars främsta uttryck var verket *Filosofiska undersökningar* (utkom posthumt 1953).
- 3 I *Tractatus* hade han hävdad att satsens mening förutsatte att varje sats kan upplösas i elementarsatser som är logiskt oberoende av varandra, men han gjorde inget försök att ge exempel på sådana elementarsatser.
- 4 Karakteristiken passar framför allt in på den tidigare Wittgenstein.
- 5 Ludwig Wittgenstein, *Särskilda anmärkningar* (Vermischte Bemerkungen, 1977). Utg. G. H. von Wright i samarbete med Heikki Nyman. Övers. Lars Hertzberg. Thales, Stockholm 1993, 14 f.
- 6 Wittgenstein använde begreppet grammatik i en vidare mening än den vanliga, för att beteckna sådant som hänför sig till uttryckens användning.
- 7 Ludwig Wittgenstein, *Blå boken och Brunna boken* (The Blue and Brown Books, 1958). Övers. Lars Hertzberg & Aleksander Moturi. Thales, Stockholm 1999, 21 f.